

ЛИНГВИСТИКА

ӘОЖ 81-139; МҒТАР 16.21.21

<https://doi.org/10.47526/3107-3085.113>Ф.Ш. ОРАЗБАЕВА¹, Ж.О. МАЗИБАЕВА², Т. НУРГАЗИЕВ¹¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті²«Хабар» Агенттігі, Интернет жобалар департаменті

✉e-mail: f_orazbaeva@mail.ru

МЕДИАКЕҢІСТІКТЕГІ СӨЗ ҮЙЛЕСІМІНІҢ КОММУНИКАТИВТІК АСПЕКТІСІ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі медиакеңістіктегі коммуникацияның тілдік сапасын айқындайтын маңызды категориялардың бірі – сөз үйлесімі ғылыми тұрғыда талданады. Зерттеудің негізіне алынған ғалым Н. Уәлиев еңбектерінде қарастырылған «сөз жатықтығы» мазмұны қазіргі медиакоммуникация талаптарына сәйкес кеңейтіліп, «сөз үйлесімі» термині арқылы сипатталады. Себебі БАҚ құралдарындағы коммуникация қызметінің, қатысымдық бірліктердің, коммуникациялық фокустың маңыздылығы заманауи технологиялармен қатар күннен күнге артып келеді. Сөз үйлесімі әдеби тіл нормаларын сақтаумен қатар, ойдың қисынды құрылуы, мағыналық тұтастық, сөйлеу мәнерінің табиғилығы және ақпараттың анық әрі түсінікті жеткізілуімен анықталатын кешенді құбылыс ретінде қарастырылады.

Мақалада медиакеңістіктегі коммуникация мен мәтіннің рөлі, медиамәтіннің құрылымдық және функционалдық ерекшеліктері айқындалып, сөз үйлесімінің медиакоммуникациядағы маңызы көрсетіледі. Сонымен қатар білім беру медиакеңістігіндегі сөз үйлесімінің педагогикалық қыры талданып, оның оқыту үдерісінің тиімділігіне, білім алушының тілдік санасы мен коммуникативтік құзыретінің қалыптасуына әсері баяндалады. Зерттеу нәтижелері медиатіл мәдениетін жетілдіруге және педагогикалық коммуникация сапасын арттыруға бағытталған. Сондай-ақ, мақалада сөз үйлесімін бағалаудың өлшемдері ұсынылып, медиамәтіндерге жүргізілген талдау негізінде нақты мысалдар келтіріледі. Зерттеуде медиаконтент өндірушілеріне арналған практикалық ұсынымдар жасалып, тілдік норманы сақтаудың қоғамдағы ақпараттық мәдениетке ықпалы айқындалған. Зерттеу қорытындылары медиасауаттылықтың дамыту үдерісінде қолдануға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: медиакеңістік, коммуникация, сөз үйлесімі, медиамәтін, педагогикалық коммуникация, тіл мәдениеті.

Кіріспе

Медиакеңістіктегі сөз үйлесімінің басты сипаты. Қазіргі қоғамда медиакеңістік қоғамдық коммуникацияның өзекті нысанына айналып, ақпарат алмасу, қоғамдық пікір қалыптастыру және әлеуметтік сананы бағыттау үдерістерінде шешуші рөл атқарып отыр.

*** Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Оразбаева Ф.Ш., Мазібаева Ж.О., Нургазиев Т. Медиакеңістіктегі сөз үйлесімінің коммуникативтік аспектісі // Yassawi Journal of Philology. – 2026. – №2 (2). – Б. 5-18. <https://doi.org/10.47526/3107-3085.113>

***Cite us correctly:**

Orazbaeva F.Sh., Mazibaeva Zh.O., Nurgaziev T. Mediakenistiktegi soz uilesiminin kommunikativtik aspektisi [Communicative Aspect of the Semantic and Stylistic Word Combinations in the Media Space] // Yassawi Journal of Philology. – 2026. – №2 (2). – Б. 5-18. <https://doi.org/10.47526/3107-3085.113>

Мақаланың редакцияға түскен күні 08.02.2026 / қабылданған күні 30.06.2026

Бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық медиа платформалар арқылы таралатын мәтіндер тек ақпарат жеткізумен шектелмей, тілдік үлгі қалыптастырушы, коммуникативтік тәжірибені дамытушы әрі тәрбиелік мәні бар құрал ретінде де қызмет етеді. Осыған байланысты медиакеңістікте қолданылатын тілдің сапасы, ойдың логикалық жүйеде берілуі және сөздердің өзара үйлесімділігі ерекше назар аударуды қажет етеді.

Лингвистикада медиамәтіннің сапасын анықтайтын негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде «сөз жатықтығы» деген ұғым қарастырылады. Бұл ұғымды ғылыми айналымға енгізіп, оның теориялық негіздерін жүйелеген ғалымдардың бірі – Н. Уәлиев. Ғалым сөз жатықтығын ойдың тілдік құралдар арқылы табиғи, бірізді және түсінікті түрде берілуімен байланыстырып, оны сөйлеу мәдениетінің басты өлшемдерінің қатарына жатқызады [1]. Тілші-ғалым Н. Уәлиевтің тұжырымынша, жатық сөйлеу тек тілдік нормаларды сақтау деңгейімен шектелмей, ақпараттың адресатқа кедергісіз жетуін қамтамасыз ететін маңызды коммуникативтік сапа болып табылады. Алайда қазіргі медиакеңістіктің күрделі құрылымы, коммуникация арналарының сан алуандығы, сондай-ақ ауызша және жазбаша, ресми және бейресми дискурстардың өзара ықпалдасуы сөз жатықтығы ұғымын кеңейтілген қырынан қарастыруды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда сөз жатықтығы негізінде қалыптасатын, бірақ мазмұны мен қызметі жағынан ауқымдырақ «сөз үйлесімі» ұғымын ғылыми тұрғыдан зерделеу өзекті болып отыр. Осы зерттеуде көрнекті ғалым Н. Уәлиев негіздеген сөз жатықтығы тұжырымы теориялық тірек ретінде алынып, ол қазіргі медиакеңістік жағдайында сөз үйлесімі ұғымы аясында дамытылады.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Зерттеу материалы ретінде бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланымдар алынды. Медиамәтіндерді іріктеу барысында мәтіннің прагматикалық ықпалы, бағалауыштық сипаты, сөз үйлесімінің экспрессивтік әлеуеті және вербалды-визуалды компоненттердің қатар қолданылуы біртұтас жүйе ретінде сипатталады. Талдау дискурстық және прагматикалық әдістер арқылы жүзеге асып, визуалдық жарияланымдардағы мәтіннің мағыналық сәйкестігін анықтау үшін мультимодальды талдау әдісі қолданылады.

Сөз үйлесімі – тілдік нормаларды сақтай отырып, ойды сауатты әрі көркем жеткізумен ғана шектелмейді. Ол – мағыналық тұтастық пен логикалық құрылымды қамтамасыз ететін кешенді құбылыс. Ол сөйлеу кезінде қолданылатын тілдік бірліктердің өзара бір-бірімен байланысын, берілген ақпараттың анық әрі түсінікті болуын көздейді. Бұл ұғым жазбаша медиамәтіндерге ғана емес, ауызекі сөйлеу тіліне, күнделікті коммуникацияға және педагогикалық дискурсқа да тікелей қатысты. Медиакөңістіктегі сөз үйлесімі мәселесін талдауда коммуникация теориясының қағидалары маңызды орын алады. Коммуникация ақпарат жіберуші мен қабылдаушы арасындағы мағыналық өзара әрекет ретінде сипатталады. Осы үдерісте мәтін негізгі байланыстырушы құрал қызметін атқарады. Егер мәтіндегі сөздер логикалық жүйеде, мағыналық үйлесімде қолданылса, коммуникация тиімді жүзеге асады. Ал сөз үйлесімі сақталмаған жағдайда ақпараттың мазмұны көмескіленіп, түрлі коммуникативтік кедергілердің туындауына әкеледі. Қазіргі медиакөңістікте мәтіннің маңызы бұрынғыдан да арта түсті. Қысқа форматтағы жаңалықтар, әлеуметтік желілердегі жазбалар мен мультимедиялық контенттер ақпаратты жедел әрі ықшам түрде жеткізуді талап етеді. Мұндай жағдайда сөз үйлесімі мәтін көлемімен емес, мағыналық тығыздығымен, ойдың дәлдігімен және адресатқа әсер ету күшімен өлшенеді. Осы себепті сөз үйлесімі медиамәтіннің коммуникативтік тиімділігін айқындайтын негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде қарастырылады. Педагогикалық тұрғыдан сөз үйлесімінің медиакөңістіктегі рөлі ерекше. Қазіргі оқушылар мен студенттер ақпараттың басым бөлігін медиа арқылы қабылдайды. Сондықтан медиамәтіндердегі сөз қолданысы, ойды жеткізу тәсілдері мен сөйлеу мәнері білім алушылардың тілдік санасына, коммуникативтік дағдыларына және сөйлеу мәдениетіне тікелей ықпал етеді. Егер медиакөңістікте мағыналық тұрғыдан үйлесімді, жүйелі әрі түсінікті мәтіндер басым болса, бұл білім беру үдерісінің тиімділігін

арттыруға мүмкіндік береді. Осылайша, сөз үйлесімі ұғымы медиакеңістікті зерттеуде тек лингвистикалық емес, сонымен қатар педагогикалық, коммуникативтік және әлеуметтік қырларымен де маңызды. Ол ойдың жатық берілуін, мәтіннің түсініктілігін және коммуникацияның нәтижелілігін қамтамасыз ететін кешенді категория ретінде танылады.

Сөз үйлесімі және медиадискурс теориясы. Қазіргі медиакеңістікті медиадискурс ұғымынсыз толық әрі жүйелі түрде сипаттау мүмкін емес. Медиадискурс бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық медиа платформалар аясында жүзеге асатын, әлеуметтік-мәдени, прагматикалық және тілдік факторлардың өзара тоғысында қалыптасатын күрделі коммуникациялық құбылыс ретінде анықталады. Бұл тұрғыда медиадискурс тек мәтіндер жиынтығы емес, белгілі бір әлеуметтік контекстке, адресаттың қабылдау ерекшеліктеріне және нақты коммуникативтік мақсаттарға тәуелді дискурстық практика болып табылады [2; 3].

Талдау мен нәтижелер

Медиадискурс теориясында тілдің функционалдық сипатына айрықша мән беріледі. Ақпарат беру, ықпал ету, бағалау және интерпретациялау функциялары медиамәтіннің құрылымын айқындап, оның мазмұнына тікелей әсер етеді. Аталған функциялардың жүзеге асуы сөз үйлесімімен тығыз байланысты. Яғни медиадискурста қолданылатын тілдік бірліктердің өзара байланысы, сөйлемдердің логикалық бірізділігі мен мағыналық тұтастығы коммуникацияның нәтижелілігін қамтамасыз етеді. Осы тұрғыдан алғанда сөз үйлесімі медиадискурстың ішкі ұйымдастырушы тетігі ретінде көрінеді. Автор тұжырымдары нақты тілдік қолданыстар арқылы күшейтіледі: ресми медиамәтіндердегі «мәселе қаралды», «тапсырма берілді» сияқты құрылымдар логикалық бірізділікті сақтаса, «күтпеген жетістік пен үлкен жауапсыздық қатар орын алды» сияқты қарама-қайшы бағалауыш тіркестер мағыналық тұтастықты бұзады. Сонымен қатар «Қысқасы, жағдай былай...» тәрізді ауызекі құрылымдар мәтіннің прагматикалық әсерін арттырғанымен, ақпараттық нақтылықты кейінге ысыратыны байқалады. Мұндай мысалдар сөз үйлесімінің медиадискурста тек теориялық емес, нақты коммуникативтік сапаны айқындайтын категория екенін дәлелдейді. Дискурс теориясы мәтінді статикалық құрылымнан гөрі динамикалық үдеріс ретінде қарастырады. Медиамәтін белгілі бір уақыт пен кеңістік аясында қабылданып, адресат тарапынан қайта интерпретацияланады. Бұл үдерісте сөз үйлесімі мәтіннің мағынасын тұрақтандырып, оны қабылдауды жеңілдететін маңызды факторға айналады. Егер медиадискурста тілдік элементтер арасындағы байланыс әлсіз болса, адресаттың мәтінді түсінуі күрделеніп, коммуникативтік мақсат толық жүзеге аспайды [4].

Сөз үйлесімінің медиадискурстағы маңызы прагматикалық тұрғыдан да айқын байқалады. Прагматикада тілдік таңбалардың қолданылу жағдайы, олардың адресатқа әсері және коммуникативтік ниетпен байланысы негізгі назарда болады. Медиамәтінде сөздердің орынды әрі үйлесімді қолданылуы ақпараттың сенімділігін арттырып, аудиторияның назарын сақтауға мүмкіндік береді. Ал сөз үйлесімінің бұзылуы кей жағдайда манипулятивтік ықпалдың күшеюіне немесе ақпараттың бұрмаланып қабылдануына алып келуі мүмкін [5]. Соңғы жылдардағы медиалингвистикалық зерттеулерде дискурстың прагматикалық құрылымы мен лексикалық мағынаның өзара байланысы ерекше қарастырыла бастады. Мәселен, медиадискурстағы бағалауыштық бірліктер мен фреймдік құрылымдардың аудитория қабылдауына ықпалын талдаған еңбектерде сөз үйлесімінің прагматикалық әлеуеті ақпараттық позициялау мен идеяны бағдарлау құралы ретінде сипатталады [6; 7].

Цифрлық медиада алгоритмдік іріктеу мен әлеуметтік желілердің ықпалы күшейген сайын, сөз үйлесімі тек стилистикалық категория емес, аудиторияны сегментациялау және эмоциялық әсер тудыру тетігіне айналып отыр. Зерттеулерде медиамәтіндердегі каллокациялық модельдердің когнитивтік байланысы, сондай-ақ эмоциялық реңктің аудитория сеніміне әсері кеңінен талданады [8]. Бұл еңбектер сөз үйлесімінің

медиадискурста ақпаратты «қауіп», «дағдарыс», «жаңару» секілді концептуалдық өрістер арқылы құрылымдауға қатысатынын көрсетеді.

Қазіргі цифрлық медиадискурста визуалды, аудиалды және вербалды компоненттердің бірлігі айқын көрініс табады. Мультимодальды коммуникация жағдайында сөз үйлесімі тек мәтін ішіндегі тілдік байланыспен ғана шектелмей, визуалды элементтермен мағыналық сәйкестікте қарастырылады. Г. Кресс атап өткендей, қазіргі коммуникацияда мағына бірнеше семиотикалық жүйенің өзара әрекеті нәтижесінде қалыптасады [9]. Осы жағдайда сөз үйлесімі мәтіннің өзге компоненттерімен үйлесімділігін қамтамасыз ететін интегративті категория ретінде сипатталады.

Сөз үйлесімі мен медиадискурс арасындағы байланыс мәдени факторлармен де тығыз сабақтас. Әрбір қоғамның тілдік дәстүрі, коммуникативтік нормалары және сөйлеу этикасы медиамәтіннің құрылымына ықпал етеді. Қазақ медиакеңістігінде ұлттық тіл мәдениеті, сөз саптау дәстүрі және публицистикалық стильдің ерекшеліктері сөз үйлесімінің өзіндік үлгісін қалыптастырады [10; 11]. Осы себепті медиадискурста сөз үйлесімін зерттеу ұлттық тілдің қазіргі қызметін пайымдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар медиадискурс әлеуметтік билік пен идеологияны жеткізудің маңызды құралы ретінде де танылады. Фольклорлық архетиптер мен символдар ұлттық сананың терең қабаттарында орныққан мағыналық модельдер ретінде қазіргі медиамәтіндерде де қайта жаңғырып, ұлттық бірегейлікті танытудың тетігіне айналады. Бұл тұрғыда медиамәтін тек ақпарат жеткізуші құрал емес, мәдени жады мен ұжымдық психиканы репрезентациялайтын дискурстық кеңістік ретінде қарастырылады [12]. Н. Фэрклоудың сыни дискурс талдауы тілдің қоғамдағы ықпал ету тетіктерін ашып көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда сөз үйлесімі тек лингвистикалық сапа ғана емес, белгілі бір идеяны тиімді жеткізудің амалы ретінде көрінеді [2]. Медиамәтіндегі сөздердің өзара байланысы адресат санасында белгілі бір көзқарастың қалыптасуына әсер етеді. Яғни сөз үйлесімі медиадискурс теориясының негізгі ұғымдарының бірі ретінде медиакеңістіктегі коммуникацияның тиімділігін қамтамасыз етеді. Ол медиамәтіннің құрылымдық бірізділігін, мағыналық тұтастығын және прагматикалық әсерін күшейтеді. Осы тұрғыдан сөз үйлесімін медиадискурс аясында зерделеу қазіргі медиалингвистиканың өзекті бағыттарының бірі болып табылады және бұл мәселе алдағы бөлімдерде функционалдық әрі педагогикалық қырынан тереңірек талданатын болады.

Ресми жаңалық мәтіндерінде («Үкімет отырысында әлеуметтік мәселелер талқыланды», «Президент өңірлерді дамытуға қатысты тапсырма берді») сөздердің логикалық байланысы сақталып, ақпараттың жүйелі қабылдануына жағдай жасайды, ал әлеуметтік желілердегі «Бұл жағдай ешкімді бейжай қалдырмайды», «Елді дүр сілкіндірген оқиға» сияқты құрылымдарда эмоциялық реңк басым болып, мағыналық нақтылық әлсірейді. Осындай карама-қарсы қолданыстар медиакоммуникация сапасына тікелей әсер етеді.

Қазіргі медиакеңістіктегі коммуникация және мәтіннің рөлі. Қазіргі медиакеңістік қоғамдағы коммуникациялық үдерістердің негізгі алаңына айналды. Ақпарат алмасу тек дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарымен шектелмей, интернет-басылымдар, әлеуметтік желілер, мультимедиялық платформалар арқылы жүзеге асуда. Мұндай ортада коммуникацияның сипаты өзгеріп, ақпараттың берілу жылдамдығы, форматы және қабылдану ерекшеліктері жаңаша сипат алды. Осы өзгерістер медиакеңістіктегі мәтіннің рөлін қайта пайымдауды талап етеді.

Коммуникация теориясы тұрғысынан қарастырғанда, мәтін – адресант пен адресат арасын байланыстырушы құрал. Медиакеңістікте мәтін тек ақпарат жеткізу қызметін атқарып қоймай, белгілі бір көзқарасты қалыптастыруға, қоғамдық пікірге ықпал етуге және әлеуметтік құндылықтарды орнықтыруға қатысады. Сондықтан медиамәтіннің сапасы оның мазмұнымен қатар, тілдік бірліктерді ұйымдастыру құрылымымен, ойдың берілу жүйелілігімен, яғни сөз үйлесімімен тығыз байланысты.

Қазіргі медиакоммуникацияның басты ерекшелігі – көп арналы және қысқа форматтағы мәтіндердің басым болуы. Жаңалық таспалары, әлеуметтік желідегі жазбалар, тақырыпшалар мен хабарламалар ықшам әрі жедел қабылдануға бағытталады. Мұндай жағдайда сөз үйлесімі ақпараттың толық әрі дұрыс түсінілуін қамтамасыз ететін маңызды факторға айналады. Егер мәтінде ой шашыраңқы беріліп, сөздер мен сөйлемдер арасында логикалық байланыс әлсіз болса, коммуникацияның тиімділігі төмендейді.

Медиакеңістіктегі мәтіннің тағы бір маңызды қызметі – мағыналық тұтастықты сақтау. Мәтіннің құрылымдық бірізділігі, ойдың кезең-кезеңімен дамуы және тілдік бірліктердің үйлесімді қолданылуы ақпаратты қабылдауды жеңілдетеді. Бұл тұрғыдан алғанда сөз үйлесімі медиамәтіннің коммуникативтік әлеуетін арттыратын негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады.

Сонымен қатар медиакоммуникацияда адресаттың ерекшелігі ескерілуі тиіс. Әртүрлі әлеуметтік топтар, жас ерекшелігі мен тілдік дайындығы әрқилы аудитория мәтінді әртүрлі қабылдайды. Сондықтан медиамәтін авторы ақпаратты барынша түсінікті, анық және үйлесімді түрде ұсынуға ұмтылуы қажет. Бұл талап медиакеңістіктегі сөз үйлесімінің функционалдық сипатын айқындайды.

Қазіргі медиада жиі кездесетін проблемалардың бірі – эмоционалды-экспрессивті элементтердің шамадан тыс қолданылуы. Назар аударту мақсатында қолданылатын бағалауыш сөздер, клишелер мен жаргон элементтері кей жағдайда мәтіннің мағыналық айқындығын әлсіретіп, сөз үйлесімін бұзады. Мұндай үрдіс медиакоммуникацияның сапасына кері әсер етіп, ақпараттың дұрыс қабылданбауына әкелуі мүмкін.

Осылайша, қазіргі медиакеңістіктегі коммуникацияның тиімділігі мәтіннің құрылымына, логикалық жүйелілігіне және сөз үйлесімінің сақталуына тікелей байланысты. Мәтін медиакоммуникацияның негізгі өзегі ретінде ақпараттың мазмұнын ғана емес, оның қабылдану сапасын да анықтайды. Ал бұл мәселе келесі бөлімде педагогикалық қырынан қарастырылады.

Медиамәтіндегі сөз үйлесімінің прагматикалық қырлары. Қазіргі медиакеңістіктегі коммуникацияны прагматикалық тұрғыдан талдау медиамәтіннің адресатқа бағытталуын, оның ықпал ету әлеуетін және қабылдану ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Прагматикада мәтіннің мазмұны ғана емес, оның қандай мақсатпен, қандай жағдайда және қандай аудиторияға арналғаны басты назарда болады. Осы тұрғыдан алғанда сөз үйлесімі медиамәтіннің прагматикалық тиімділігін қамтамасыз ететін негізгі тілдік механизмдердің бірі болып табылады [13; 3].

Медиамәтіндегі сөз үйлесімі, ең алдымен, коммуникативтік ниетпен тікелей байланысты. Ақпарат беру, сендіру, бағалау немесе эмоциялық әсер ету сияқты мақсаттар тілдік құралдардың таңдалуына әсер етеді. Егер сөздер мен сөйлемдер адресаттың танымдық деңгейіне сай, логикалық бірізділікпен және мағыналық тұтастықта қолданылса, мәтіннің прагматикалық әсері күшейеді. Ал ойдың шашыраңқы берілуі немесе орынсыз экспрессивтіліктің басым болуы медиамәтіннің қабылдануын қиындатады [4].

Қазақ медиакеңістігіндегі жаңалық мәтіндерін мысалға алсақ, ресми ақпарат құралдарында сөз үйлесімінің сақталуы ақпараттың сенімді қабылдануына ықпал етеді. Мәселен, ақпараттық порталдардағы «Үкімет отырысында әлеуметтік мәселелер талқыланды» немесе «Президент өңірлерді дамытуға қатысты тапсырма берді» сияқты тақырыпшаларда сөздердің логикалық байланысы мен мағыналық айқындығы сақталған. Мұндай медиамәтіндерде сөз үйлесімі ресми стиль талаптарына сай қалыптасып, ақпаратты бейтарап әрі түсінікті жеткізеді [11].

Әлеуметтік желілер мен онлайн-платформалардағы медиамәтіндерде прагматикалық мақсат көбінесе назар аударту мен эмоциялық әсер етуге бағытталады. Бұл жағдайда сөз үйлесімі кейде саналы түрде бұзылады. Мысалы, қазақ тіліндегі әлеуметтік желі жазбаларында жиі кездесетін «Бұл жағдай ешкімді бейжай қалдырмайды!», «Елді дүр

сілкіндірген оқиға» сияқты клишелер экспрессивтілікке құрылғанымен, ақпараттың нақты мазмұнын көмескілендіреді. Мұндай қолданыстар сөз үйлесімінің прагматикалық тұрғыдан әлсіреуіне әкеліп, адресаттың ақпаратты сын тұрғысынан қабылдауына кедергі келтіреді [5].

Телевизиялық медиамәтіндерде, әсіресе жаңалық жүргізушілерінің сөйлеуінде сөз үйлесімі ауызекі және жазбаша дискурстың тоғысында көрінеді. Жүргізушінің мәтінді табиғи интонациямен, логикалық екпіндерді сақтай отырып жеткізуі сөз үйлесімінің сақталуына ықпал етеді. Қазақ телевизиясындағы ақпараттық бағдарламаларда («Хабар», «Qazaqstan» телеарналары) ресми жаңалық тілінің қалыптасқан үлгілері сөз үйлесімінің салыстырмалы түрде тұрақты екенін көрсетеді. Алайда кейбір ойын-сауық немесе ток-шоу форматындағы бағдарламаларда сөйлеу мәнерінің бейберекет қолданылуы сөз үйлесімін әлсіретіп, мағыналық тұтастықты бұзуы мүмкін [10]. Прагматикалық тұрғыдан сөз үйлесімі медиамәтіндегі бағалауыш элементтердің орынды қолданылуымен де тығыз байланысты. Себебі, «прагматика тілді қолданыс үстінде қарастырады. Ол айтылым мен коммуникативтік жағдаяттың арақатынасына, сөйлеушінің ниеті мен тыңдаушының интерпретациясына назар аударады» [15; 415-6]. Қазақ медиамәтіндерінде бағалауыш сын есімдер мен эмоциялық реңкі бар сөздердің шамадан тыс қолданылуы жиі байқалады. Мысалы, «аса маңызды», «теңдессіз», «тарихи шешім» сияқты тіркестер нақты дәлелмен негізделмеген жағдайда прагматикалық әсерін жоғалтады. Бұл сөз үйлесімінің формалды түрде сақталғанымен, мазмұндық тұрғыдан әлсіреуіне алып келеді. Сонымен қатар медиамәтіндегі сөз үйлесімі адресаттың мәдени және тілдік тәжірибесіне сай құрылуы тиіс. Қазақ аудиториясына арналған медиамәтіндерде ұлттық дүниетанымға, дәстүрлі сөз саптау үлгілеріне сәйкес келетін тілдік құрылымдардың қолданылуы ақпараттың қабылдануын жеңілдетеді. Мәселен, публицистикалық мәтіндерде мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестердің орынды қолданылуы сөз үйлесімін күшейтіп, мәтіннің прагматикалық әсерін арттырады [16]. Жалпы алғанда, медиамәтіндегі сөз үйлесімінің прагматикалық қырлары оның адресатқа әсер ету әлеуетін айқындайды. Сөздердің өзара байланысы, логикалық жүйелілік және мағыналық тұтастық сақталған жағдайда медиакоммуникация тиімді жүзеге асады. Ал прагматикалық мақсат пен тілдік форма арасындағы үйлесім бұзылған кезде медиамәтін өзінің негізгі қызметін толық орындай алмайды. Сондықтан сөз үйлесімін медиамәтіннің прагматикалық деңгейінде талдау қазіргі медиалингвистикалық зерттеулер үшін маңызды бағыт болып табылады.

Цифрлық медиадағы сөз үйлесімінің ерекшеліктері. Қазіргі медиакөңістіктің ең серпінді бөлігі – цифрлық медиа. Әлеуметтік желілер, блог-платформалар, подкасттар мен бейнехостингтер ақпарат тарату ғана емес, қоғамдық пікір қалыптастырудың негізгі алаңына айналды. Бұл ортада коммуникацияның жылдамдығы мен интерактивтілігі артқан сайын мәтіннің тілдік ұйымдасуына, әсіресе сөз үйлесіміне қойылатын талаптар да өзгере түсуде. Цифрлық медиада сөз үйлесімі дәстүрлі публицистикалық мәтіндермен салыстырғанда икемдірек сипатта көрінгенімен, оның коммуникативтік тиімділігі дәл осы үйлесімнің сақталуымен анықталады [9; 3].

Цифрлық медиамәтіндердің басты ерекшелігі – қысқа формат пен адресатқа тікелей бағытталу. Әлеуметтік желідегі жазбалар көбіне ықшам, эмоциялық және бейресми стильде беріледі. Мысалы, қазақ тіліндегі жаңалық пабликтерінде жиі кездесетін «Бүгін елді елең еткізген жаңалық», «Оқиғаның мән-жайы белгілі болды» сияқты тақырыпшалар назар аудартуға бағытталғанымен, кей жағдайда ақпараттың нақты мазмұнын кейінге ысырады. Мұндай құрылымдарда сөз үйлесімі эмоциялық реңкті күшейтуге қызмет етеді, алайда логикалық айқындық әлсіреуі мүмкін [5].

Қазақ медиакөңістігіндегі Instagram және Facebook платформаларында сөз үйлесімі көбіне ауызекі сөйлеу тіліне жақын қалыптасады. Мысалы, блогерлік жазбаларда «Қысқасы, жағдай былай...», «Негізі бұл мәселе бәрімізге қатысты» сияқты кіріспе құрылымдар жиі қолданылады. Бұл тіркестер аудиториямен жақын қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік бергенімен, мәтіннің ақпараттық тығыздығын төмендетуі ықтимал. Осы жағдайда сөз

үйлесімі логикалық жүйелілік пен сөйлеу табиғилығы арасындағы тепе-теңдікті сақтауға тиіс [13]. YouTube және подкаст форматындағы қазақ тіліндегі медиаконтентте сөз үйлесімі ауызша дискурстың заңдылықтарымен тығыз байланысты. Контент авторлары көбіне экспромтқа негізделген сөйлеу үлгісін қолданады. Мысалы, подкасттарда кездесетін «Енді келесі мәселе туралы айтсақ», «Осы жерде бір нәрсені нақтылап алайық» сияқты байланыстырушы құрылымдар сөз үйлесімін сақтауға көмектеседі. Ал ойдың жүйесіз берілуі, тақырыптан тақырыпқа кенет ауысу тыңдаушының ақпаратты қабылдауын қиындатады [4].

Цифрлық медиада сөз үйлесімінің бұзылуы көбіне клиптік ойлау мен алгоритмдік талаптардың ықпалынан туындайды. Қысқа бейнелер мен жылдам контент тұтыну жағдайында авторлар кейде сөздердің логикалық байланысынан гөрі эмоционалды әсерге басымдық береді. Қазақ тіліндегі қысқа бейнероликтерде («Reels», «Shorts») жиі қолданылатын «Сен бұны білдің бе?», «Мынаны көріп шок болдым» сияқты құрылымдар прагматикалық тұрғыдан тиімді болғанымен, мағыналық тұтастықты әлсіретуі мүмкін [9]. Сонымен қатар цифрлық медиада сөз үйлесімі мультимодальды сипат алады. Мәтін визуалды бейне, музыка және графикалық элементтермен бірлікте қабылданады. Қазақ тіліндегі жаңалық бейнетаспаларында титрлер мен дыбыстық мәтін арасындағы сәйкессіздік сөз үйлесімінің бұзылуына әкелуі мүмкін. Мәселен, бейнетаспада бір ақпарат беріліп, титрде басқа мағынадағы сөз тіркесі қолданылса, адресатта түсінбеушілік туындайды. Бұл жағдай сөз үйлесімінің тек тілдік емес, семиотикалық деңгейде де қарастырылуы қажет екенін көрсетеді [3]. Цифрлық медиадағы сөз үйлесімінің тағы бір маңызды қыры – тілдік норма мен бейресми қолданыстың арақатынасы. Қазақ медиаконтентінде ауызекі сөздер, жаргон элементтер мен қысқартулар жиі кездеседі. Егер олар мәтіннің коммуникативтік мақсатына сай және орынды қолданылса, сөз үйлесімін бұзбайды. Ал шамадан тыс қолдану медиамәтіннің тілдік сапасын төмендетіп, ақпараттың ресми қабылдануына кедергі келтіреді [10]. Қорыта айтқанда, цифрлық медиадағы сөз үйлесімі коммуникацияның жылдамдығы мен интерактивтілігі жағдайында ерекше мәнге ие. Ол ақпараттың қысқа форматта берілуіне қарамастан, мағыналық тұтастық пен логикалық жүйелілікті сақтауға мүмкіндік береді. Қазақ медиакөңістігіндегі цифрлық контентті талдау сөз үйлесімінің қазіргі қолданыс аясын айқындап, медиатіл мәдениетін жетілдіру жолдарын анықтауға негіз болады [11].

Медиасауаттылық және сөз үйлесімі. Қазіргі медиакөңістікте ақпараттың көлемі мен таралу жылдамдығы артқан сайын медиасауаттылық мәселесі өзектене түсуде. Осы тұрғыдан келгенде, медиасауаттылық пен сөз әдебі жан-жақты зерттелуде [16]. Медиасауаттылық ізденушінің тек ақпаратты табу және пайдалану қабілетін ғана емес, медиамәтіннің мазмұнын, құрылымын және тілдік-қатысымдық бірліктерді сын тұрғысынан талдай алу дағдысын да қамтиды. Ғылыми еңбектерде сөз үйлесімі медиасауаттылықтың маңызды көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылады, себебі мәтіндегі сөздердің өзара байланысын түсіну ақпараттың мағынасын дұрыс қабылдауға мүмкіндік береді [5; 4]. Медиасауатты аудитория медиамәтіндегі ойдың логикалық жүйелілігіне, мағыналық тұтастығына және тілдік нормалардың сақталуына назар аударады. Қазақ медиакөңістігінде бұл мәселе әсіресе әлеуметтік желілер мен онлайн-платформаларда айқын көрінеді. Мысалы, жаңалық сайттарындағы тақырыпшаларда «Жағдай ушығып барады», «Бұл не масқара?» сияқты эмоциялық реңкі басым құрылымдар жиі кездеседі. Мұндай қолданыстар назар аударғанымен, нақты ақпаратты екінші кезекке ысырып, сөз үйлесімін әлсіретеді [11].

Медиасауаттылық пен сөз үйлесімі арасындағы байланыс медиамәтіннің манипулятивтік әлеуетін анықтауда да маңызды. Сөздердің орынсыз тіркесуі, логикалық байланыстардың әдейі бұзылуы кей жағдайда аудиторияның эмоциясына әсер етуге бағытталады. Қазақ тіліндегі кейбір онлайн мақалаларда бір оқиғаға қатысты қарама-қайшы бағалауыш сөздердің қатар қолданылуы («жауапсыздық салдары», «күтпеген жетістік») мәтіннің мағыналық тұтастығын бұзып, ақпаратты біржақты қабылдауға итермелейді.

Мұндай жағдайды медиасауатты оқырман сөз үйлесімінің бұзылуы арқылы аңғара алады [2]. Қазақ медиамәтіндерінде медиасауаттылықтың төмен деңгейі көбіне тілдік нормалардың сақталмауымен ұштасады. Әлеуметтік желідегі жаңалық парақшаларында кездесетін грамматикалық қателер, сөйлемдердің аяқталмай қалуы немесе ойдың кенет үзілуі сөз үйлесімін әлсіретеді. Мысалы, «Министрлік бұл жағдайға қатысты айтты, бірақ...» деп аяқталмаған сөйлемдер адресаттың ақпаратты толық түсінуіне кедергі келтіреді. Бұл медиамәтіннің сапасын бағалауда сөз үйлесімінің қаншалықты маңызды екенін көрсетеді [10]. Медиасауаттылықты қалыптастыруда білім беру медиакеңістігінің рөлі ерекше. Оқушылар мен студенттер медиа арқылы қабылдайтын мәтіндерді тілдік тұрғыдан талдай алуы тиіс. Бұл тұрғыдан сөз үйлесімін анықтау, логикалық байланыстарды ажырату және мағыналық тұтастықты бағалау медиасауаттылықтың негізгі дағдыларының бірі болып саналады. Қазақ тілі сабақтарында медиамәтіндерді талдау барысында сөз үйлесімі сақталған және бұзылған үлгілерді салыстыру тиімді әдіс ретінде қолданылуы мүмкін [15]. Сонымен қатар медиасауаттылық пен сөз үйлесімі кәсіби медиакommunikацияда да маңызды орын алады. Журналист пен контент жасаушы аудиторияның медиасауаттылық деңгейін ескере отырып, мәтінді барынша анық, жүйелі және логикалық тұрғыдан үйлесімді құруы қажет. Қазақ журналистикасында ресми ақпарат пен сараптамалық мәтіндерде сөз үйлесімінің сақталуы медианың сенімділігін арттырады. Ал сөздердің орынсыз тіркесуі немесе артық эмоциялық реңк медиаконтенттің кәсіби деңгейін төмендетеді [4].

Қазіргі цифрлық ортада медиасауаттылық тек аудиторияға ғана емес, медиаконтент авторларына да қойылатын талап ретінде қарастырылады. Автордың сөз үйлесімін саналы түрде сақтауы медиамәтіннің сапасын арттырып, ақпараттың бұрмаланбай жеткізілуіне ықпал етеді. Бұл тұрғыдан медиасауаттылық пен сөз үйлесімі өзара тығыз байланысты ұғымдар болып табылады және медиакеңістіктегі коммуникация мәдениетін қалыптастырудың негізін құрайды [5]. Қорытындылай келе, медиасауаттылық сөз үйлесімін түсіну мен бағалау қабілетіне тікелей тәуелді. Қазақ медиакеңістігіндегі мәтіндерді талдау сөз үйлесімінің сақталуы немесе бұзылуы арқылы медиакommunikацияның сапасын анықтауға мүмкіндік береді. Сондықтан медиасауаттылықты дамытуда сөз үйлесімі ұғымын теориялық әрі практикалық деңгейде қарастыру қазіргі медиалингвистика мен педагогика ғылымдарының маңызды бағыттарының бірі болып саналады.

Қазақ медиакеңістігіндегі сөз үйлесімінің қазіргі ахуалы. Қазақ медиакеңістігінің қазіргі ахуалы тілдік тұрғыдан алғанда біртекті емес. Ол көпқырлы сипатқа ие. Бір жағынан, ресми бұқаралық ақпарат құралдарында әдеби тіл нормаларына негізделген, салыстырмалы түрде жүйелі әрі тұрақты медиамәтіндер қалыптасқан. Екінші жағынан, цифрлық платформалар мен әлеуметтік желілерде бейресми, экспрессивті және кейде нормадан ауытқыған мәтіндер кең таралуда. Осы екі бағыттың тоғысында сөз үйлесімінің сақталуы немесе бұзылуы қазақ медиатілінің қазіргі деңгейін айқындайтын негізгі көрсеткіштердің бірі болып отыр [11].

Дәстүрлі ақпарат құралдарындағы жаңалық мәтіндерінде сөз үйлесімі көбіне ресми-публицистикалық стиль талаптарына сай беріледі. Мысалы, ұлттық телеарналар мен ірі ақпарат агенттіктерінде қолданылатын «Мәселе Үкімет отырысында қаралды», «Тиісті тапсырмалар жүктелді» сияқты құрылымдарда сөйлемдердің логикалық байланысы мен мағыналық тұтастығы сақталады. Мұндай мәтіндерде сөз үйлесімі ақпараттың бейтарап әрі нақты қабылдануына ықпал етеді. Бұл үрдіс қазақ журналистикасында қалыптасқан тілдік дәстүрдің сақталғанын көрсетеді [10]. Алайда онлайн жаңалық порталдары мен әлеуметтік желілерде жарияланатын медиамәтіндерде сөз үйлесімінің бұзылуы жиі байқалады. Әсіресе тақырыпша деңгейінде экспрессивтілік пен сенсацияға ұмтылу логикалық айқындықты әлсіретеді. Мысалы, «Елді есенгіреткен шешім», «Мұндайды ешкім күтпеді» сияқты тақырыпшалар ақпараттың нақты мазмұнын ашпай, адресаттың эмоциясына әсер етуге

бағытталған. Бұл жағдайда сөз үйлесімі прагматикалық мақсатқа бағындырылып, мағыналық тұтастық екінші кезекке ығысады [5].

Қазақ тіліндегі әлеуметтік желі мәтіндерінде сөз үйлесімі ауызекі сөйлеу тілі мен жазбаша дискурстың аралық формасында көрінеді. Мысалы, жаңалық парақшаларында «Қысқасы, жағдай былай...», «Енді не болмақ?» сияқты байланыстырғыш тіркестер жиі қолданылады. Бұл элементтер мәтінді оқырманға жақындатқанымен, жүйесіз қолданылған жағдайда ойдың логикалық дамуын әлсіретеді. Мұндай медиамәтіндерде сөз үйлесімі көбіне интуитивті деңгейде қалыптасып, тілдік норма мен прагматикалық әсер арасындағы тепе-теңдік сақтала бермейді [13].

Қазақ медиакөңістігіндегі тағы бір өзекті мәселе – бағалаушы лексиканың шамадан тыс қолданылуы. Кейбір медиамәтіндерде «аса маңызды», «теңдессіз мүмкіндік», «тарихи оқиға» сияқты тіркестер нақты дерекпен негізделмей беріледі. Мұндай қолданыстар сөз үйлесімін формалды түрде сақтағанымен, мәтіннің мазмұндық сенімділігін төмендетеді. Адресат үшін ақпараттың маңызы мен шынайылығы көмескіленіп, медиакommunikацияның сапасы әлсірейді [4].

Телевизиялық және радиомедиадағы ауызша мәтіндерде де сөз үйлесімінің қазіргі ахуалы әрқелкі. Ақпараттық бағдарламаларда алдын ала дайындалған мәтіндер логикалық тұрғыдан үйлесімді жеткізілсе, тікелей эфирлер мен пікірталас форматтарында ойдың шашыраңқылығы жиі байқалады. Қазақ тіліндегі кейбір ток-шоуларда сөйлеушілердің бір-бірін бөліп кетуі, ойды аяқтамай ауыстыруы сөз үйлесімін әлсіретіп, тыңдаушының ақпаратты толық қабылдауына кедергі келтіреді. Бұл жағдай ауызша медиакommunikацияда сөз үйлесімін арнайы қалыптастыру қажеттігін көрсетеді [2].

Қазіргі қазақ медиакөңістігінде сөз үйлесіміне әсер ететін факторлардың бірі – екітілділік пен тілдік араласу үдерісі. Кейбір медиамәтіндерде қазақ және орыс тіліндегі құрылымдардың аралас қолданылуы байқалады. Мұндай құбылыс кей жағдайда сөздердің табиғи тіркесуін бұзып, сөйлем құрылымының жасандылығына әкеледі. Бұл медиатілдің сапасына әсер етіп, ұлттық тілдік нормалардың әлсіреу қаупін тудырады [11]. Сонымен қатар қазақ медиакөңістігінде сөз үйлесімінің сақталуына бағытталған оң үрдістер де бар. Соңғы жылдары тіл мәдениетіне мән беретін сапалы аналитикалық мақалалар, сараптамалық бағдарламалар мен ғылыми-көпшілік контенттің көбеюі байқалады. Мұндай медиамәтіндерде ойдың логикалық дамуы, терминдердің бірізді қолданылуы және мағыналық тұтастық сақталады. Бұл үрдіс қазақ медиатілінің кәсіби деңгейінің біртіндеп артып келе жатқанын көрсетеді [11]. Сонымен қазақ медиакөңістігіндегі сөз үйлесімінің қазіргі ахуалы қарама-қайшы сипатта. Бір жағынан, дәстүрлі медиада қалыптасқан тілдік нормалар сақталса, екінші жағынан, цифрлық ортада прагматикалық және эмоциялық факторлардың ықпалымен сөз үйлесімі жиі бұзылады. Осы жағдай медиатіл мәдениетін жетілдірумен қатар, медиамәтінді қабылдайтын аудиторияның тілдік және медиасауаттылық деңгейін арттыру қажеттігін айқын көрсетеді. Бұл мәселе сөз үйлесімін педагогикалық жағынан қарастыруды қажет етеді.

Публицистикалық реңкі басым «ерекше маңызды», «аса зор ықпал» сияқты экспрессивті тіркестер бейтарап ғылыми формалармен алмастырылады. Сонымен қатар терминдердің бірізді қолданылуы сақталып, әр абзацта бір ғана негізгі ойды дамыту қағидасы күшейтіледі, бұл мәтіннің оқылымдылығын және ғылыми нақтылығын арттырады.

Білім беру медиакөңістігіндегі сөз үйлесімі (педагогикалық аспект). Қазіргі білім беру жүйесі медиакөңістіктен тыс дамуы мүмкін емес. Онлайн платформалар, электронды оқулықтар, білім беру сайттары мен әлеуметтік желілердегі оқу контенті педагогикалық үдерістің ажырамас бөлігіне айналды. Осындай жағдайда білім беру медиакөңістігіндегі коммуникация сапасы, әсіресе мәтіннің тілдік ұйымдасуы мен сөз үйлесімі педагогикалық тұрғыдан өзекті мәселе ретінде қарастырылады.

Педагогикалық коммуникация – білім алушы мен оқытушы арасындағы мағыналық өзара әрекетке негізделген күрделі үдеріс. Бұл үдерісте сөз үйлесімі оқу материалының түсінікті болуына, базалық білімнің жан-жақты меңгерілуіне және медиамәтін арқылы тәрбиелік мәннің толық жүзеге асуына ықпал әсер етеді. Мұғалімнің немесе медиамәтін авторының ойды анық, жүйелі әрі үйлесімді жеткізе алуы білім алушының қабылдау деңгейін арттырады.

Білім беру медиакөністігінде сөз үйлесімі тек жазбаша мәтіндермен шектелмейді. Онлайн сабақтар, бейнесабақтар, подкасттар мен тікелей эфирлерде ауызекі сөйлеу тілінің рөлі ерекше. Бұл жағдайда сөз үйлесімі сөйлеу мәнерінің табиғилығымен, ойдың қисынды құрылуымен және тілдік құралдардың орынды қолданылуымен сипатталады. Ауызекі сөйлеуде әдеби тіл нормалары сақтала отырып, ақпараттың қарапайым әрі түсінікті берілуі маңызды.

Медиамәтіннің білім беру саласындағы тағы бір маңызды қызметі – үлгілік және тәрбиелік рөл. Білім алушы медиакөністікте кездесетін мәтіндерді тілдік модель ретінде қабылдайды. Сондықтан сөз үйлесімі сақталған, сауатты әрі жүйелі медиамәтіндер оқушының тілдік талғамын, сөйлеу мәдениетін қалыптастырады. Керісінше, ойы шашыраңқы, тілдік нормалары бұзылған мәтіндер педагогикалық тұрғыдан кері әсер етеді. Педагог кадрларды даярлау барысында да сөз үйлесімі мәселесіне ерекше назар аудару қажет. Болашақ мұғалімнің коммуникативтік құзыреті тек пәндік біліммен ғана емес, ойды дәл әрі үйлесімді жеткізе алу қабілетімен өлшенеді. Осы тұрғыдан алғанда жоғары оқу орындарында медиасауаттылық пен тіл мәдениетін ұштастыра оқыту өзекті болып табылады. Сонымен қатар білім беру медиакөністігінде қолданылатын мәтіндер педагогикалық мақсатқа сай құрылуы тиіс. Ақпараттың логикалық жүйеде берілуі, негізгі ойдың айқындалуы және сөз үйлесімінің сақталуы оқу үдерісінің тиімділігін арттырады. Бұл талаптар қазіргі педагогиканың коммуникативтік бағыттылығымен толық сәйкес келеді. Яғни білім беру медиакөністігіндегі сөз үйлесімі, педагогикалық коммуникацияның сапасын айқындайтын негізгі факторлардың бірі. Ол білім алушының ақпаратты түсінуін жеңілдетіп қана қоймай, тілдік сана мен сөйлеу мәдениетінің қалыптасуына да ықпал етеді. Сондықтан сөз үйлесімін педагогикалық тұрғыда зерттеу қазіргі білім беру жүйесі үшін маңызды ғылыми бағыттардың бірі болып саналады.

Жоғарыда қарастырылған білім беру медиакөністігіндегі сөз үйлесімі мәселесі қазіргі медиакоммуникацияның барлық деңгейлерінде байқалатын тілдік үдерістермен тығыз байланысты екені анықталды. Білім беру саласындағы медиамәтіндер жалпы медиакөністіктегі коммуникациялық заңдылықтардың ықпалында қалыптасып, сонымен қатар болашақ аудиторияның тілдік санасын қалыптастыратын ерекше әлеуметтік-мәдени орта ретінде танылады. Осы тұрғыдан алғанда педагогикалық медиакоммуникациядағы сөз үйлесімі жалпы медиатіл мәдениетінің көрсеткіші әрі оның болашақтағы даму бағытын айқындайтын фактор болып табылады [1; 11].

Мақалада талданған теориялық тұжырымдар, медиадискурс пен цифрлық медиадағы сөз үйлесімінің ерекшеліктері, медиасауаттылық пен ұлттық медиакөністіктегі қазіргі ахуал білім беру медиамәтіндеріндегі тілдік сапаны бағалауға әдіснамалық негіз береді. Сөз үйлесімі сақталған педагогикалық медиамәтіндер білім алушының ақпаратты жүйелі қабылдауына, логикалық ойлау дағдыларының дамуына және сөйлеу мәдениетінің қалыптасуына ықпал етеді. Ал сөз үйлесімі бұзылған мәтіндер оқыту үдерісінің тиімділігін төмендетіп, білімдік мазмұнның толық меңгерілуіне кедергі келтіруі мүмкін [15].

Осылайша, білім беру медиакөністігіндегі сөз үйлесімі мәселесін медиакоммуникацияның жалпы теориялық және практикалық контекстінде қарастыру қажеттілігі туындайды. Бұл мәселе тек тіл мәдениетіне қатысты емес, сонымен қатар педагогикалық ықпалдың нәтижелілігін айқындайтын маңызды шарттардың бірі болып табылады. Аталған тұжырымдар зерттеудің негізгі нәтижелерін жинақтап, сөз үйлесімінің

қазіргі медиакеңістіктегі және білім беру саласындағы орны мен маңызын тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазіргі медиакеңістіктің қарқынды дамуы коммуникацияның мазмұны мен формасына ғана емес, тілдік ұйымдасуына да жаңа талаптар қойып отыр. Ақпараттың жылдам таралуы, медиамәтіндердің қысқа форматта берілуі және ауызша-жазбаша дискурстардың тоғысуы сөздің өзара үйлесімін сақтауды ерекше маңызды етеді. Осы тұрғыдан алғанда мақалада қарастырылған «сөз үйлесімі» ұғымы медиакеңістіктегі коммуникацияның сапасын айқындайтын негізгі категориялардың бірі ретінде анықталды.

Зерттеу барысында белгілі тілші-ғалым Н. Уәлиев еңбектерінде негізделген «сөз жатықтығы» термині теориялық тірек ретінде алынып, ол қазіргі медиакоммуникация талаптарына сай кеңейтіліп, сөз үйлесімі ұғымы аясында қарастырылды. Сөз үйлесімі тек әдеби тіл нормаларын сақтау деңгейімен шектелмей, ойдың қисынды құрылуы, мағыналық тұтастық, сөйлеу мәнерінің табиғилығы және ақпараттың түсінікті жеткізілуімен сипатталатын кешенді құбылыс екені айқындалды. Бұл ұғым жазбаша медиамәтіндермен қатар ауызекі сөйлеу тіліне де тікелей қатысты.

Мақаланың негізгі бөлімдерінде медиакеңістіктегі коммуникация мен мәтіннің рөлі жан-жақты талданды. Медиамәтін адресант пен адресат арасындағы негізгі байланыстырушы құрал ретінде ақпараттың мазмұнын ғана емес, оның қабылдану сапасын да айқындайтыны анықталды. Сөз үйлесімі сақталған мәтіндер коммуникацияның тиімділігін арттырып, ойдың нақты әрі жүйелі қабылдануына мүмкіндік береді. Ал сөздердің орынсыз қолданылуы, логикалық байланыстың әлсіреуі медиакоммуникацияда кедергілер тудыратыны көрсетілді.

Зерттеудің педагогикалық қыры білім беру медиакеңістігіндегі сөз үйлесімінің маңызын айқындаумен түйінделді. Қазіргі білім алушылардың медиаконтент арқылы білім алу үрдісінің күшеюі медиамәтіндердің тілдік сапасына жауапкершілікті арттырады. Сөз үйлесімі сақталған білімдік мәтіндер оқыту үдерісінің тиімділігін арттырып қана қоймай, білім алушының тілдік санасын, сөйлеу мәдениетін және коммуникативтік құзыретін қалыптастыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар болашақ педагог кадрларды даярлау барысында сөз үйлесімі мәселесіне ерекше назар аудару қажеттілігі негізделді. Мұғалімнің кәсіби құзыреті тек пәндік біліммен емес, ойды анық, жүйелі әрі үйлесімді жеткізе алу қабілетімен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда медиасауаттылық пен тіл мәдениетін ұштастыра оқыту педагогикалық білім берудің маңызды бағыты ретінде қарастырылуы тиіс. Қорытындылай келе, сөз үйлесімі қазіргі медиакеңістіктегі коммуникацияның ғана емес, педагогикалық үдерістің де сапасын айқындайтын маңызды фактор болып табылады. Оны ғылыми тұрғыда зерттеу медиатіл мәдениетін жетілдіруге, білім беру саласындағы коммуникацияны тиімді ұйымдастыруға және ұлттық тілдің қоғамдық қызметін кеңейтуге мүмкіндік береді. Бұл мәселені әрі қарай кешенді түрде қарастыру қазіргі филология мен педагогика ғылымдарының өзекті бағыттарының бірі болып қала бермек.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала *Қазақстан Республикасының Ғылым және Жоғары Білім Министрлігі Ғылым комитетінің «Үздіксіз білім берудегі халықаралық және ұлттық стандарттарға сәйкес лингвокоммуникация мен нейролингвистика негізінде мемлекеттік тілді деңгейлік меңгертудің әлеуметтік-педагогикалық парадигмасы» (BR28713427) атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша жарияланды.*

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Уәлиев Н. Тіл мәдениеті және сөз саптаудың ғылыми негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 256 б.

2. Fairclough N. Language and power. – London: Routledge, 2015. – 270 p.
3. Van Dijk T.A. Discourse and media: A multidisciplinary introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – 400 p.
4. McQuail D. Mass communication theory. – London: Sage Publications, 2010. – 632 p.
5. Potter W.J. Media literacy. – London: Sage Publications, 2013. – 352 p.
6. Breeze R., Olza I. (Eds.). Evaluation in media discourse: European perspectives. – Bern: Peter Lang, 2017. – 310 p.
7. Bednarek M., Caple H. News discourse. – London: Continuum, 2012. – 248 p.
8. Jaworska S. Corpus approaches to language in the media // The Routledge handbook of language and media / Ed. by C. Cotter, D. Perrin. – London: Routledge, 2018. – P. 123–140.
9. Kress G. Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication. – London: Routledge, 2010. – 212 p.
10. Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 2014. – 304 б.
11. Байтенова Н.Ж. Медиалингвистика және қазіргі қазақ медиамәтіні. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 198 б.
12. Нургазиев Т.Е. Психоанализ как метод разбора фольклорных произведений в казахской литературе // Научный форум: Филология, искусствоведение и культурология. – №5(81). – М.: МЦНО, 2024. [Электронды ресурс]. URL: <https://nauchforum.ru/conf/philology/lxxxi/148763> (қаралған күні 12.11.2025)
13. Hyland K. Disciplinary discourse: Writer stance in research articles // Applied Linguistics. – 2005. – Vol. 26(2). – P. 173–201. <https://doi.org/10.1093/applin/amh045>
14. Оразбаева Ф.Ш., Талдыбаева М. Орфографияны моделдік жүйемен оқыту арқылы болашақ филологтардың пәндік құзыреттіліктерін қалыптастыру // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2024. – № 1(131). – Б. 423–436. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.33>
15. Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті. – Алматы: Мектеп, 2013. – 192 б.
16. Ошанова О., Әбдугаппар А., Серік М. Медиажелідегі өшпенділік тілі және сөз әдебі // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2024. – №4(134). – Б. 101–112. <https://doi.org/10.47526/2024-4/2664-0686.108>

REFERENCES

1. Ualiev N. Til madenieti zhane soz saptaudyn gylimi negizderi [Language culture and scientific foundations of Word formation]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2015. – 256 b. [in Kazakh]
2. Fairclough N. Language and power. – London: Routledge, 2015. – 270 p.
3. Van Dijk T.A. Discourse and media: A multidisciplinary introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – 400 p.
4. McQuail D. Mass communication theory. – London: Sage Publications, 2010. – 632 p.
5. Potter W.J. Media literacy. – London: Sage Publications, 2013. – 352 p.
6. Breeze R., Olza I. (Eds.). Evaluation in media discourse: European perspectives. – Bern: Peter Lang, 2017. – 310 p.
7. Bednarek M., Caple H. News discourse. – London: Continuum, 2012. – 248 p.
8. Jaworska S. Corpus approaches to language in the media // The Routledge handbook of language and media / Ed. by C. Cotter, D. Perrin. – London: Routledge, 2018. – P. 123–140.
9. Kress G. Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication. – London: Routledge, 2010. – 212 p.
10. Syzdyq R. Soz qudireti [The power of the word]. – Almaty: Sanat, 2014. – 304 b. [in Kazakh]
11. Baitenova N.Zh. Medialingvistika zhane qazirgi qazaq mediamatini [Medialinguistics and modern Kazakh media text]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2020. – 198 b. [in Kazakh]
12. Nurgaziev T.E. Psihoanaliz kak metod razbora folklornykh proizvedeni v kazahskoi literature [Psychoanalysis as a method of analyzing folklore works in Kazakh literature] // Nauchnyi forum: Filologia, iskusstvovedenie i kulturologia. – №5(81). – М.: MCNO, 2024. [Electronic resource]. URL: <https://nauchforum.ru/conf/philology/lxxxi/148763> (date of access 12.11.2025) [in Russian]
13. Hyland K. Disciplinary discourse: Writer stance in research articles // Applied Linguistics. – 2005. – Vol. 26(2). – P. 173–201. <https://doi.org/10.1093/applin/amh045>

14. Orazbaeva F.Sh., Taldybaeva M. Orfografiyany modeldik zhuiemen oqytu arqyly bolashaq filologtardyn pandik quzyrettilikterin qalyptastyru [Formation of subject competencies of future philologists by teaching spelling with a model system] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2024. – № 1(131). – B. 423–436. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.33> [in Kazakh]
15. Balaqaeu M., Sergaliev M. Qazaq tilinin madenieti [Culture of the Kazakh language]. – Almaty: Mektep, 2013. – 192 b. [in Kazakh]
16. Oshanova O., Abdugappar A., Serik M. Mediazhelidegi oshpendilik tili zhane soz adebi [The language of hatred and the etiquette of speech in the media network] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2024. – №4(134). – B. 101–112. <https://doi.org/10.47526/2024-4/2664-0686.108> [in Kazakh]

Communicative Aspect of the Semantic and Stylistic Word Combinations in the Media Space

Abstract. The article examines the concept of verbal coherence as one of the key categories determining the quality of communication in the modern media space. The theoretical basis of the study is the concept of “speech fluency” developed in the works of N. Ualiyev, which is reinterpreted and expanded in this paper through the notion of verbal coherence in accordance with contemporary media communication requirements. This is explained by the fact that the importance of communication services, communication units and communication focus in the media is growing every day along with the development of modern technologies. Verbal coherence is understood not only as compliance with literary language norms, but also as logical organization of ideas, semantic integrity, natural speech patterns, and clarity of information delivery.

The paper analyzes the role of communication and text in the media space, highlights the structural and functional features of media texts, and emphasizes the importance of verbal coherence in ensuring effective media communication. Special attention is paid to the pedagogical aspect of the issue, particularly the role of verbal coherence in the educational media environment and its influence on the development of learners’ linguistic awareness and communicative competence. The findings of the study contribute to improving media language culture and enhancing the quality of pedagogical communication. The article also proposes criteria for assessing lexical compatibility and provides specific examples based on the analysis of media texts. The study develops practical recommendations for media content producers and identifies the impact of adhering to language norms on the informational culture of society. The findings can be applied in the process of developing media literacy.

Keywords: media space, communication, verbal coherence, media text, pedagogical communication, language culture.

Коммуникативный аспект семантико-стилистического словосочетания в медиапространстве

Аннотация. В статье рассматривается понятие словесной согласованности как одна из ключевых категорий, определяющих качество коммуникации в современном медиапространстве. Теоретической основой исследования послужила концепция «словесной плавности», разработанная в трудах Н. Уалиева, которая в статье переосмысливается и расширяется в рамках термина «словесная согласованность» с учетом современных требований медиакоммуникации. Это объясняется тем, что роль коммуникационных единиц и коммуникационной направленности в средствах массовой информации неуклонно возрастает вместе с развитием современных технологий. Словесная согласованность трактуется не только как соблюдение норм литературного языка, но и как логичность изложения, смысловая целостность, естественность речевого поведения и доступность передачи информации.

В работе анализируется роль коммуникации и текста в медиапространстве, раскрываются структурно-функциональные особенности медиатекста, а также значение словесной согласованности в обеспечении эффективности медиакоммуникации. Особое внимание уделяется педагогическому аспекту проблемы, в частности роли словесной согласованности в образовательном медиапространстве, ее влиянию на формирование языкового сознания и коммуникативной компетенции обучающихся. Полученные результаты могут быть использованы в целях повышения культуры медиаречи и качества педагогического взаимодействия. Также в статье предлагаются

критерии оценки словесной сочетаемости и на основе анализа медиатекстов приводятся примеры. В исследовании разработаны практические рекомендации для производителей медиаконтента, а также выявлено влияние соблюдения языковых норм на информационную культуру общества. Результаты исследования могут быть использованы в процессе развития медиаграмотности.

Ключевые слова: медиапространство, коммуникация, словесная согласованность, медиатекст, педагогическая коммуникация, культура речи.

Авторлар туралы мәлімет

Оразбаева Ф.Ш. – корреспондент-автор, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, e-mail: f_orazbaeva@mail.ru, Қазақстан, Алматы қ.

Мазыбаева Ж.О. – PhD, «Хабар» Агенттігі, Интернет жобалар департаментінің Бас редакторы, e-mail: mjo_1982@mail.ru, Қазақстан, Астана қ.

Нурғазиев Т. – PhD, жетекші ғылыми қызметкер, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, e-mail: tanat.nurgaziev@mail.ru, Қазақстан, Алматы қ.

Information about the authors

Orazbayeva F.Sh. – The Corresponding Author, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: f_orazbaeva@mail.ru, Kazakhstan, Almaty.

Mazibayeva Zh.O. – PhD, Editor-in-Chief, «Khabar Agency», Department of Internet Projects e-mail: mjo_1982@mail.ru, Kazakhstan, Astana.

Nurgaziyev T. – PhD, Leading Researcher, Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: tanat.nurgaziev@mail.ru, Kazakhstan, Almaty.

Сведения об авторах

Оразбаева Ф.Ш. – автор-корреспондент, доктор педагогических наук, профессор, академик Национальной академии наук Республики Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, e-mail: f_orazbaeva@mail.ru, Казахстан, г. Алматы.

Мазыбаева Ж.О. – PhD, главный редактор, АО «Агентство «Хабар», Департамент интернет-проектов, e-mail: mjo_1982@mail.ru, Казахстан, г. Астана.

Нурғазиев Т. – PhD, ведущий научный сотрудник, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, e-mail: tanat.nurgaziev@mail.ru, Казахстан, г. Алматы.